

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۴۳۶۲
۲۶
۵
۴
۲۶
طاب
✓

۳۸۷.۲

دانشگاه تربیت مدرس

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

**پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته جغرافیای سیاسی
اروند رود و تاثیر آن در مناسبات ایران و عراق**

علی سعادبخش

015620

۳۸۷۰۲

استاد راهنما

سرکار خانم دکتر زهرا احمدی پور

استاد مشاور

جناب آقای دکتر محمدرضا حافظ نیا

شهریور ۱۳۸۰

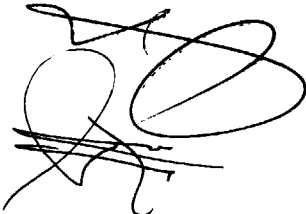

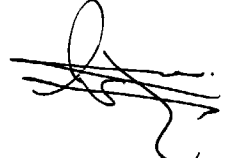
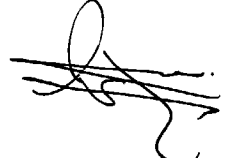
تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

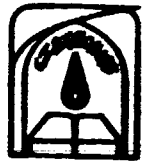
اعضای هیئت داوران نسخه پایان نامه آقای علی سعادتبخش

تحت عنوان: ارون درود و تأثیر آن در مناسبات ایران و عراق

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد

می کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱-استاد راهنما	دکتر زهرا احمدی پور		
۲-استاد مشاور	دکتر محمدرضا حافظ نیا		
۳-نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	دکتر اکبر پرهیزگار		
۴-استاد ناظر	دکتر رکن الدین افتخاری		
۵-استاد ناظر	دکتر اکبر پرهیزگار		

بسمه تعالی

آیین‌نامه چاپ پایان‌نامه (رساله)‌های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان‌نامه (رساله)‌های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین‌بخشی از فعالیت‌های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش‌آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می‌شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان‌نامه (رساله)ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان‌نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته جغرافیا سیاسی است که در سال ۱۳۸۰ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر زهرا احمدی لور مشاوره سرکار کلانم / جناب آقای دکتر محمد رضا حاضری و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است.»

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه‌های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر بوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می‌تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می‌کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می‌تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می‌دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجناب علی سعادت بخش دانشجوی رشته جغرافیا سیاسی مقطع کارشناسی ارشد هم‌همد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می‌شوم.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضا:
علی سعادت بخش

تقدیم:

تقدیم به پدر و مادرم که تحصیلاتم را مدیون آنها هستم و

به همسرم که صبورانه مشکلات دوران تحصیل را با من شریک

شدند، و به فرزندانم

وحید و محمد

بی آنکه خود بدانند بهترین مشوقانم بودند برای تحصیل.

تقدیر:

با تقدیر و تشکر از استاد راهنما

سرکار خانم دکتر زهرا احمدی پور

و استاد مشاور

جناب آقای دکتر حافظ نیا

که کمال مساعدت و همکاری را در همه امور، چه در طول

تحصیل و چه در زمان تدوین پایان نامه با این جانب به عمل

آوردند.

چکیده

این تحقیق در صدد بررسی تأثیر اروند رود بر روابط ایران و همسایه غربی (عثمانی و عراق) است.

امروزه فصل مهمی از حقوق بین الملل به نظام حقوقی رودهای بین المللی اختصاص دارد. هدف پژوهش حاضر بررسی اصول، قواعد و عرفهای حقوق بین الملل در رابطه با اروند رود است.

در این تحقیق ضمن طرح قراردادهای صلحی که بین ایران و عثمانی از ۴۵۰ سال پیش منعقد شده با ذکر تاریخ انعقاد؛ قرار دادهای مهم با در نظر گرفتن زمینه‌های انعقاد مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

همچنین نظام حقوقی رودخانه‌های بین المللی و رودخانه اروند رود در یک سیر تاریخی بررسی شده است.

انگیزه تحقیق آن است که عراق شروع جنگ را با ادعای حاکمیت مطلق بر اروند رود آغاز نمود و قرار داد ۱۹۷۵ را باطل اعلام کرد و پایان مخاصمات هم تحت شرایطی با به رسمیت شناختن قرار داد ۱۹۷۵ پایان یافت.

از آنجایی که بیشتر مسائل تنش‌زا بین ایران و عراق متأثر از ژئوپلیتیک و میراث تاریخی دو کشور است و آسیب‌پذیری عمده عراق جغرافیایی سیاسی دشوار و محدودیت دسترسی این کشور به سواحل دریا‌های آزاد است که برای بررسی این جغرافیای دشوار عراق و نگاهی که به اروند رود در طی تاریخ داشته و توجهی که ایران به رودخانه مرزی اروند رود دارد منجر شد که در این راستا ۳ فرضیه مطرح گردد که عبارتند از:

- ۱- کارکردهای اروند رود را حمل و نقل آبی و ایفای نقش مرزی آن تشکیل میدهد.
- ۲- شکل‌گیری دیدگاههای متعارض و مشترک دو کشور متأثر از نیاز هر دو کشور به اروند رود بعنوان راه آبی و تأمین امنیت و کیفیت ادعا نسبت به آن می‌باشد
- ۳- کیفیت نگرش دو کشور به اروند رود بر شکل‌گیری روابط خصمانه بین دو کشور تأثیر داشته است.

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با رویکرد تاریخی و اسنادی انجام گرفته و روش گردآوری اطلاعات بصورت کتابخانه‌ای و جمع‌آوری اطلاعات از فرمانداری‌های آبادان و خرمشهر، بنادر و کشتیرانی، وزارت کشور و وزارت امور خارجه بوده است.

در نهایت فرضیات مطرح شده مورد تأیید قرار گرفته و مشخص گردید عامل اصلی تنش و جنگ بین ایران و عراق کیفیت نگرش و ادعای دو کشور نسبت به اروند رود می باشد. واژه های کلیدی عبارتند از : همگرایی، واگرایی، ایران ، عراق، اروند رود، شط العرب و تنش سیاسی.

۷	طرح مسئله و بیان موضوع اصلی تحقیق	۱
۱۱	سؤال اصلی تحقیق	۲-۱
۱۱	سؤالات فرعی تحقیق	۳-۱
۱۲	فرضیات	۴-۱
۱۳	اهداف	۵-۱
۱۳	کاربرد تحقیق	۶-۱
۱۴	موانع و مشکلات	۷-۱
۱۵	تعریف مفاهیم	۸-۱

۱۷	مبانی نظری	۲
۱۸	عناصر تشکیل دهنده دولت	۱-۱-۲
۱۸	سرزمین	۲-۱-۲
۲۱	حکومت	۳-۱-۲
۲۱	حاکمیت	۴-۱-۲

۲۲	تحدید حدود سرزمین	۱-۲-۲
۲۲	تاریخچه خطوط مرزی	۲-۲-۲
۲۴	مرزهای سیاسی بین المللی	۳-۲-۲
۲۹	تحلیل رفتاری خطوط مرزی	۴-۲-۲
۳۵	ریشه های نظام دولت	۵-۲-۲
۳۶	تغییرات مرزها در نقشه سیاسی جهان	۶-۲-۲
۳۷	مراحل مختلف تعیین خط مرزی	۷-۲-۲

۴۳	انواع مرزهای آبی	۱-۳-۲
۴۴	دریاچه های مرزی	۲-۳-۲
۴۶	استفاده از رودخانه برای تعیین خط مرزی	۳-۳-۲
۴۹	نظام حقوقی رودهای بین المللی از قرون وسطی تا انقلاب کبیر فرانسه	۴-۳-۲
۵۰	نظام حقوقی رودهای بین المللی به روش کنگره وین	۵-۳-۲

۵۲	نظام حقوقی رودهای بین‌المللی به روش کنفرانس بارسلون	۶-۳-۲	
۵۴	نظام حقوقی رودهای بین‌المللی به روش کنفرانس هلسینکی	۷-۳-۲	
۵۵	سابقه تاریخی شکل‌گیری مرز اروند رود	۳	فصل سوم
۵۶	تعیین رودخانه اروند رود به عنوان مرز ایران و عثمانی	۱-۱-۳	بخش اول
۵۶	کنفرانس ارز روم	۲-۱-۳	
۵۷	مشخصات اروند رود	۳-۱-۳	
۶۲	مهمترین قرار دادهای منعقد شده بین ایران و عثمانی در طول تاریخ	۴-۱-۳	
۶۳	ابعاد حقوقی حاکمیت ایران بر اروند رود	۵-۱-۳	
۶۵	قرار داد ارز روم ۱۸۴۷	۱-۲-۳	بخش دوم
۶۵	پروتکل قسطنطنیه ۱۹۱۳	۲-۲-۳	
۶۶	قرارداد تهران ۱۹۳۷	۳-۲-۳	
۶۷	تحول دهه ۱۹۶۵-۱۹۷۵	۴-۲-۳	
۶۹	مذاکرات شاه ایران و رئیس‌جمهور عراق در خصوص اروند رود	۵-۲-۳	
۷۱	قرار داد الجزایر ۱۹۷۵	۶-۲-۳	
۷۲	تجدید نظر تاکتیکی عراق در رابطه با ایران	۷-۲-۳	
۷۲	واکنش صدام حسین نسبت به قرار داد ۱۹۷۵	۸-۲-۳	
۷۳	شرایط و زمینه‌های تاریخی سیاسی انعقاد قرار داد ۱۹۷۵	۹-۲-۳	
۷۶	زمینه‌های بین‌المللی انعقاد قرار داد الجزایر	۱۰-۲-۳	
۷۸	زمینه‌های منطقه‌ای انعقاد قرار داد الجزایر	۱۱-۲-۳	
۷۹	زمینه‌های داخلی انعقاد قرار داد الجزایر	۱۲-۲-۳	
۸۱	وضعیت منطقه‌ای اروند رود	۴	فصل چهارم
۸۳	کارکرد بنادر خرمشهر و آبادان	۱-۴	
۸۵	بندر خرمشهر	۲-۴	
۸۶	موقعیت اقتصادی و اجتماعی خرمشهر	۳-۴	
۸۷	موقعیت استراتژیکی خرمشهر	۴-۴	
۸۸	خرمشهر پس از جنگ	۵-۴	
۹۰	مشکلات بندر خرمشهر	۶-۴	
۹۱	بندر آبادان	۷-۴	
۹۲	مشکلات بندر آبادان	۸-۴	

۹۶	روابط ایران و عراق	۵	فصل پنجم
۹۸	علل و اهداف تجاوز عراق به ایران	۱-۵	
۹۹	اهداف ارضی و سیاسی	۲-۵	
۱۰۰	روابط عراق و ایران	۳-۵	
۱۰۳	گرفتاری ژئوپلیتیکی عراق	۴-۵	
۱۰۴	خسارات جنگ تحمیلی بر بخشهای اقتصادی	۵-۵	
۱۰۶	آتش بس	۶-۵	
۱۱۰	زمینه های صدور قطعنامه ۵۹۸	۷-۵	
۱۱۱	مذاکره مستقیم پیش شرط عراق برای برقراری آتش بس	۸-۵	
۱۱۷	مبادله نامه بین رئیس جمهور اسلامی ایران و عراق	۹-۵	
۱۱۷	اهداف و انگیزه های عراق از ابتکار تبادل نامه ها	۱۰-۵	
۱۲۲	نتیجه گیری	۶	فصل ششم
۱۲۳	تحلیل و استنتاج	۱-۶	
۱۳۹	پیشنهادات	۲-۶	
۱۴۵			فهرست منابع
۱۵۱			ضمائم

مقدمه

مقدمه

امروزه حدود ۹۰٪ حمل و نقل کالا و مواد از طریق راههای دریایی و ناوگان حمل و نقل دریایی صورت می پذیرد و عرصه اقیانوسها و دریاهاى باز و نیم بسته و خلیج ها و بندرگاهها بصورت شبکه عظیمی از ارتباطات بازرگانی و حمل و نقل بین کشورهای مختلف جهان درآمده است و هر چه زمان می گذرد، کشورها به یکدیگر بیشتر نیازمند شده و روابط تجاری و بازرگانی از حجم و ابعاد وسیعتری برخوردار گردیده و طبعاً شبکه حمل و نقل دریایی از اهمیت بیشتری برخوردار می شود .

عراق از نظر دسترسی به دریای آزاد در وضعیت نامساعد قرار دارد و یک زمینه بالقوه تولید بحران برای ایران و کویت است تا بتواند محدودیت دسترسی به آبهای آزاد را جبران نماید.

باتوجه به اهمیت نقش دریاها در عصر حاضر و باتوجه به وضعیت جغرافیایی نامساعد کشور عراق مشخص می گردد که منشا بحران در محدودیت دسترسی عراق به آبهای آزاد است.^۱

در این پژوهش خصلت مناسبات ایران و عراق در ارتباط با اروندرود از سال ۱۸۴۷ م بررسی شده تا عواملی که در ارتباط با این رودخانه مرزی می باشد مشخص شوند.

تشدید تنش سیاسی بین ایران و عراق از سال ۱۹۶۹ م به بعد عمدتاً اختلافات مرزی اروندرود بوده، پس از امضای قرارداد ۱۹۷۵ رهبری عراق، از جمله شخص صدام حسین توافق با ایران و پذیرش اصل تالوگ در سراسر آبراه اروندرود را نتیجه صلاحدید صحیح رهبری حزب بعث و دولت عراق و اقدامی واقع بینانه در جهت منافع اساسی کشور و ملت عراق اعلام داشت.^۲

پس از گذشت پنج سال از انعقاد قرارداد ۱۹۷۵ م زمامداران عراق و بویژه شخص رئیس جمهور (صدام) از مواضع قبلی خود در قبال انعقاد قرارداد ۱۹۷۵ عدول کرده و بحث برقراری حاکمیت مطلق بر اروندرود را مطرح نمودند.

درواقع یکی از علل اصلی حمله نظامی عراق به ایران برقراری حاکمیت مطلق بر اروندرود بود.

۱- محمدرضا حافظ نیا، مجله پاسنار اسلام - سال نهم شماره ۱۰۶.

۲- علی اکبر ولایتی - تاریخ سیاسی جنگ تحمیلی عراق علیه ایران - ص ۸.

در تاریخ ۲۱ سپتامبر ۱۹۸۰ م وزیر خارجه عراق در نامه خود به دبیر کل سازمان ملل تصریح کرد که دولت عراق در نظر دارد به موضع قبل از سال ۱۹۷۵ بازگردد و کنترل کامل شط العرب را در دست بگیرد.

صدام حسین نیز در سخنان خود در جلسه فوق العاده مجلس ملی عراق در ۱۷ سپتامبر ۱۹۸۰ اعلام کرد که موافقت نامه ۱۹۷۵ از نظر ما کان لم یکن تلقی می شود بنابراین وضعیت حقوقی شط العرب باید به وضع قبل از مارس ۱۹۷۵ برگردد.^۱

در ۱۳۵۹/۶/۳۱ جنگ بر ایران تحمیل شد که خلاصه ای از آثار جنگ در فصل پنجم بیان شده است .

در ضمن قطعنامه ۵۹۸ هم به ایران تحمیل شد با عنایت به نامه مورخ ۱۳۶۶/۵/۲۲ ایران به سازمان ملل چنین آمده است:

۱- قطعنامه بدون مشورت و نظر ایران تدوین شده است .

۲- نظرات صریح ایران در آن لحاظ نشده است .

۳- مهمترین مسئله از نظر ایران جابجایی در بندهای قطعنامه بود تا

تضمین لازم برای احقاق حقوق ایران ایجاد شود. لیکن عراق که از حمایت

قدرت های بزرگ برخوردار بود مانع از نتیجه گیری ایران و قبول به هنگام

۱- آشنایی با جنگ - ج ۲ - مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ص ۱۰.